

ОБМЕЖЕНА, МЕЖОВА ЧИ ЗМЕНШЕНА ОСУДНІСТЬ: ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Знайомство з будь-якою проблемою починається саме з терміна (найменування, назви), саме він справляє перше враження, до того як дослідник почне розбиратися та розглядати, що ж означає цей термін, яка його сутність, ознаки, критерії та ін. Термін будь-якого інституту, будь-якої категорії або поняття у найбільшій мірі повинен підходити, відповідати суті поняття, тобто вони повинні створювати, у повному розумінні слова, єдність. Іншими словами, перш за все необхідно (і це буде логічніше та доцільніше) визначитися, яке ж буде мати «обличчя», у яку назву буде втілена ця кримінально-правова категорія, яке поєднання (комбінація) слів буде найкращим чином відбивати сутність цієї проблеми. Як правильно відзначили Ю.М.Антонян та С.В.Бородін, що справа, зрозуміло, не у терміні, а у суті, але і найменування повинно відбивати якомога точніше зміст самого поняття [1, с.148].

Для інституту обмеженої, межової чи зменшеної осудності на сьогоднішній день термінологічне питання має важливе значення у зв'язку з тим, що справа йде до його законодавчого закріплення (про це свідчать проекти Кримінального кодексу 1994, 1997 та 1999 рр., де передбачається норма про обмежену осудність), тому термінологічний бік питання повинен бути вирішений остаточно.

У літературі пропонувалося називати обмежену осудність (цей термін вживав С.Ф.Семенов) межовою (Н.І.Фелінська, Ю.М. Антонян, С.В. Бородін), зменшеною (Каль, Тиссо, Л.І.Глухарьова), відносною (І.М.Фарбер), а також соціальною (Ф.Лист), частковою (П.І.Ковалевський, В.Чиж), більш або менш зниженою, мінливою (Д.Владов, Є.Крепелін), умовною (А.Ф.Кистяківський), ускладненою, пом'якшеною (А.Амон), сумнівною (С.І.Тихенко), неповною осудністю або дефективністю (А.А.Жижиленко), змішаною (В.С.Трахтеров), спеціальною (М.С.Гринберг).

Розглянемо деякі з них.

Н.І.Фелінська з цього приводу писала, що межова осудність «не говорить про зменшену вину та зменшене покарання, а свідчить про проміжний характер змін особи, які не можна віднести повністю ні до норми, ні до патології. Інакше кажучи, це «межова осудність», тобто осудність, що належить до межових між нормою та патологією станів» [2, с.106].

Таким чином, обмежена осудність Н.І.Фелінською розглядається як якась проміжна величина між осудністю та неосудністю. Такої ж точки зору свого часу дотримувався Л.З.Слонимський. Він писав: «Безліч ледве помітних перехідних ступенів відділяє повне душевне здоров'я від повного його розладу і по мірі цих послідовних ступенів зменшується осудність» [3, с.122].

Проте такий погляд на обмежену осудність є спірним. Подібна характеристика обмеженої осудності, на думку Л.І.Глухарьової, суперечить логічному закону виключного третього. Як відомо, у кримінальному праві поняття «осудність» та «неосудність» тісно пов'язані з такими поняттями, як «винність» та «відповідальність».

Осудність, як відмічає Л.І.Глухарьова, є передумовою вини та відповідальності: якщо особа осудна, то вона і відповідальна. якщо неосудна, то її відповідальність виключається, тобто механізм зв'язку будується у даному випадку за принципом: «так-так», «ні-ні», третього не дано. Якщо ж особа буде визнана зменшено осудною (у розумінні прихильників наведеної точки зору), який з цього може бути висновок? Автори, що дотримуються зазначеної позиції, відповідають: «Відповідально, але...», тобто зменшено осудні суб'єкти відповідальні за свої дії, але покарання їм слід пом'якшувати. Однак подібна відповідь не укладається в рамки загально-визнаної схеми та припускає наявність якогось третього елементу, а його немає: особа може бути або відповідальною, або ні. Таке трактування зменшеної осудності позбавляє кримінальне право формальної визначеності його понять і тому не може бути визнане правильним. Із цього випливає, що обмежену осудність необхідно розуміти тільки як різновид, варіант осудності. Прихильники цієї точки зору вважають, що зменшена осудність, будучи по суті тим же станом осудності, визначає менший ступінь винності особи. І.Ненов зазначає, що зменшена осудність «стосується станів негативних якісних змін в рамках, які з огляду на це не виключають кримінальної відповідальності» [3, с.123].

Дійсно, обмежену осудність та осудність логічніше розглядати як однопорядкові по суті поняття, які розрізняються між собою лише за обсягом змісту. Обмежена осудність характеризує кількісне зрушення психічних процесів у рамках однієї якості – осудності [3, с.123].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що термін «межова осудність» не відбиває суті явища, що розглядається.

Що стосується найбільш уживаних термінів таких як «зменшена осудність» та «обмежена осудність», то тут необхідно відзначити таке.

Поняття «зменшеної осудності» у власному розумінні цих слів, вважає Л.І.Глухарьова, якою-небудь ущербністю не володіє. З нього чітко випливає, що, по-перше, мова йде все-таки про якусь осудну, тобто відповідальну з точки зору кримінального права, особу; по-друге, ця осудність неповна, чимось обмежена, зменшена і, отже, орієнтує на пошук причини цього; по-третє, оскільки осудність є передумова вини, то зменшена осудність відповідно зменшує ступінь вини, а значить, особі, що визнана зменшено осудною, слід зменшувати і розміри покарання. З урахуванням цих міркувань навряд чи доцільно ламати звичну термінологію, що встановилася, тим більше, що термін «зменшена осудність» цілком відповідає змістовому навантаженню цього поняття» [3, с.133].

Наведені аргументи («по-перше...» та «по-друге...») не можна віднести до тих, які повністю відображають сутність поняття (терміна), тому що їх можна також віднести і до характеристики терміна «обмежена осудність». Що стосується третього аргументу («зменшена осудність відповідно зменшує ступінь вини»), то тут слід відмітити, що зменшена або обмежена осудність просто впливає на ступінь вини або, іншими словами, стан, який можна віднести до зменшеної або обмеженої осудності обумовлює ступінь вини (міру усвідомлення суспільної небезпечності діяння, передбачання та бажання суспільно небезпечних наслідків, або можливості їх передбачання [4, с.168]), яка, в свою чергу, може бути більшою або меншою. Тобто «зменшена» може і характеризує, з одного боку, цей термін, але, з другого боку, саме це слово, точніше його зміст, несе невизначеність, неточність, розмитість, що таким чином позбавляє поняття чіткості.

На відміну від терміна «зменшена осудність» «обмежена осудність» несе все-таки у собі певну чіткість. Так, Словник російської мови С.І. Ожегова дає таке визначення поняттю «обмежений» – «1. незначний, невеликий. 2. про людину: з вузьким кругозором, з невеликими знаннями, з вузькими інтересами» [5, с.432]. Тлумачний словник російської мови у 4-х томах за редакцією Б.Н. Волина і Д.Н. Ушакова визначає «обмежений» як «1. оточений, відділений, огорожений з усіх боків. 2. невеликий, помірний, що має досить вузькі межі» [6, с.753]. Словник російської мови у 4-х томах під редакцією А.П. Євгеньєва тлумачить «обмежений» як «невеликий, незначний» [7, с.589].

Таким чином, саме визначення «обмежений» вже має на увазі певні границі, межі (які можна чітко окреслити), тобто можна сказати, що мова йде про категорію («обмежену осудність»), межі якої чітко окреслені, що вона не безмежна і не ростяжна (куди можна віднести все невизначене, незрозуміле і спірне), а точно визначена категорія.

Що стосується характеристики стану особи, то у цьому разі термін «обмежений» також підходить якнайкраще. Розглянемо два підходи. Перший розкриває співвідношення психічного стану особи при обмеженій осудності з іншими станами хворобливого і нехворобливого характеру в певному ланцюжку розладів психіки і свідомості. Простежимо це співвідношення: психічно здорові особи із зміненими станами свідомості нехворобливого характеру – межові психічні розлади – психози та слабоумство – психіатричні синдроми затьмареної свідомості – стани загального розладу свідомості. Їх безперервність обумовлена тим, що кожний із зазначених станів є виявом розладу свідомості і у цьому сенсі вони відрізняються кількісно. Але у цьому ланцюжку є і якісні межі. Перша відокремлює змінені стани свідомості нехворобливого характеру від межових і всіх наступних типів психічних розладів. Друга додатково відокремлює межові розлади від всіх наступних. Першу межу визначає критерій хвороби, другу – критичність. З точки зору визначення свідомості як єдності відбиття (тобто рівень

ясності свідомості, що залежить від фізіологічних та патофізіологічних чинників) та відношення (тобто ставлення суб'єкта до оточуючого та себе), межові психічні розлади є розлади відбиття при збереженні відношення, тобто критичності, всі наступні у зазначеному ланцюжку – це розлади і відбиття, і відношення [8, с.31]. Таким чином, все вищевказане говорить про чіткі границі (межі) обмеженої осудності і свідчить про повну відповідність терміна «обмежена осудність» суті цього поняття.

Другий підхід характеризує вже безпосередньо сам стан особи при обмеженій осудності.

При цьому особливому психічному стані особа не може повною мірою усвідомлювати свої дії (віддавати звіт) та керувати ними у зв'язку з певними розладами психічної діяльності (психічними аномаліями), що свідчить про понижений рівень свідомості. І це обмеження усвідомлення та керування своїми діями досягає такого ступеня, що вже має медичний прояв, тобто це говорить про суттєве обмеження здатності усвідомлювати та керувати своїми діями.

Резюмуючи викладене, необхідно визнати, що цілком виправданим буде закріплення за поняттям, що розглядається, терміна «обмежена осудність».

Список літератури:

1. Антонян Ю.М., Бородин С.В. Преступность и психические аномалии. М., 1987.
2. Фелинская Н.И. О дискуссионных вопросах судебно-психиатрической оценки психопатий // Вопросы борьбы с преступностью. М., 1982. Вып.36.
3. Глухарева Л.И. Понятие уменьшенной вменяемости в уголовном праве // Задачи и средства уголовно-правовой охраны общественных отношений. М., 1983.
4. Филановский И.Г. Социально-психологическое отношение к субъекту преступления. Л., 1970.
5. Словарь русского языка / С.И. Ожегов. М., 1960.
6. Толковый словарь русского языка: В 4 т. / Под ред. Б.Н. Волина, Д.Н. Ушакова. М., 1996. Т.2.
7. Словарь русского языка: В 4 т. / Под ред. А.П. Евгеньева / 2-е изд. М., 1983. Т.2.
8. Первомайський В.Б. Неосудність і межі компетенції психіатра-експерта: Автореф. дис ... д-ра мед. наук: 14.01.16. К., 1996.

Надійшла до редколегії 26.06.2000

Т.В. Омельченко, ад'юнкт каф. кримінального процесу Ун-ту внутр. справ

ФУНКЦІЇ ОБВИНУВАННЯ І ЗАХИСТУ НА ДОСУДОВОМУ СЛІДСТВІ

Розширення засад змагальності на досудовому слідстві викликає необхідність розподілу функцій обвинувачення, захисту і вирішення справи та удосконалення процесуального статусу суб'єктів, які здійснюють вказані функції на цій стадії процесу.

Вирішення питання про зміст процесуальних функцій має не тільки теоретичне, але й важливе практичне значення. Як зазначалося в літературі, «службова роль функцій полягає в тому, що вони дозволяють визначити найбільш оптимальний правовий статус кожного учасника, комплекс його